

Warszawa, 30.05.2020 r.

Ks. prof. UKSW dr hab. Waldemar Gliński
Instytut Historii
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Piotra Anczewskiego

zatytułowanej

*Działalność Rady Głównej Opiekuńczej w dystrykcie warszawskim
w latach 1940-1945, na podstawie sprawozdań referentów terenowych delegatur*

Warszawa 2020, mps, ss. 275

I. Ocena trafności wyboru tematu i jego oryginalności

Jedną z ważniejszych instytucji dobroczynnych funkcjonujących podczas okupacji hitlerowskiej na obszarze Generalnego Gubernatorstwa była Rada Główna Opiekuńcza. W obliczu narastających w gwałtownym tempie potrzeb społecznych wywołanych świadomą, zaplanowaną i zorganizowaną eksterminacyjną polityką okupanta, przy jednoczesnej delegalizacji wielu istniejących dotychczas form instytucjonalnych niesienia pomocy, działalność Rady stawała się jedyną legalną możliwością niesienia pomocy setkom tysięcy osób, znajdujących się w skrajnych warunkach, zagrażających ich biologicznemu istnieniu. Zagadnienie szerokiej działalności dobroczynnej prowadzonej podczas okupacji hitlerowskiej w polskiej literaturze historycznej było już podejmowane w opracowaniach autorstwa Jerzego Gapysa (*Działalność charytatywna duchowieństwa diecezjalnego w Generalnym Gubernatorstwie*, Kielce 2012), Bogdana Krolla (*Opieka i samopomoc społeczna w*

Warszawie 1939-1945, Warszawa 1977), Andrzeja Pankiewicza (*Polski Czerwony Krzyż w Generalnej Guberni 1939-1945*, Kraków 1985), czy też z zbiorowej pracy pod redakcją Stanisława Tazbira zatytułowanej *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939-1944* (Warszawa 1975). W literaturze przedmiotu mniej natomiast posiadamy monografie poświęconych samej Radzie Głównej Opiekuńczej. Wśród nich należy wspomnieć prace przywołanych już Bogdana Krolla (*Rada Główna Opiekuńcza 1939-1945*, Warszawa 1985), Jerzego Gapysa (*Polskie rzymskokatolickie duchowieństwo diecezjalne w Radzie Głównej Opiekuńczej 1939-1945*, Kielce 2010), czy też Janusza Kłapacza (*Powstanie i działalność Rady Głównej Opiekuńczej w dystrykcie lubelskim w latach 1940-1944*, Lublin 2004). Nie posiadamy natomiast całościowego i wyczerpującego opracowania działalności Rady Głównej w dystrykcie warszawskim. Biorąc pod uwagę ten deficyt stanu badań uznać należy podjęcie się przez p. mgra Piotra Anczewskiego studiów ten temat za jak najbardziej potrzebne, a ujęcie tematu dysertacji za trafne i oryginalne.

II. Charakterystyka konstrukcji pracy oraz jej ocena pod względem merytorycznym

Rozprawa obejmuje wstęp, wykaz skrótów, trzy rozdziały w ujęciu problemowym, zakończenie, abstrakt w języku angielskim, bibliografię, wykaz tabel i aneks zawierający fotografie. We wstępie znalazły się wszystkie wymagane elementy. Dokładnie określono cel podjętych badań: *przedstawienie genezy powstania oraz działalność agend terenowych RGO na terenie dystryktu warszawskiego* (s. 7). Autor we wstępie sformułował też wyraźnie zastrzeżenie stwierdzające: *dysertacja nie obejmuje działalności organizacji na terenie miasta Warszawy i bezpośrednich terenów przylegających do stolicy. Przedstawienia funkcjonowania opieki społecznej na wymienionym obszarze podjął się z dobrym skutkiem wcześniej wspomniany B. Kroll, analiza tam zawarta stała się materiałem pomocniczym oraz porównawczym dla niniejszej rozprawy.*

Zasadnicza narracja zaprezentowana została w trzech rozdziałach. Każdy z nich podzielony został na sześć podrozdziałów, a w rozdziale trzecim organizację dożywiania ludności omówiono w wyodrębnionych trzech szczegółowych paragrafach, podobnie też narrację dotyczącą opieki zamkniętej prowadzonej przez

Radę Główną Opiekuńczą podzielono na dwie części: opiekę nad dziećmi i opiekę nad dorosłymi. Tak szczegółowy podział treści rozprawy ułatwia jej lekturę oraz świadczy o dobrym opanowaniu materiału źródłowego i wiedzy pozaźródłowej Autora. Układ i kolejność poszczególnych rozdziałów nie budzą zastrzeżeń: są logiczne i spójne pod względem problemowym. Pewne zastrzeżenia budzi natomiast tytuł rozdziału drugiego: *Rzeczywistość okupacyjna RGO*. Jego treścią jest udział w strukturach Rady poszczególnych grup społecznych i zawodowych (nauczycieli, ziemiaństwa, rolników, duchownych, pracowników samorządowych, spółdzielców) oraz źródła pozyskiwanych przez tę instytucję wpływów finansowych i rzeczowych. Tytułowa „rzeczywistość okupacyjna” jest natomiast pojęciem szerszym, ujmującym całokształt uwarunkowań społeczno-gospodarczo-militarnych. Zdaniem recenzenta trafniejszym sformułowaniem byłoby: *Udział wybranych środowisk społecznych i zawodowych w strukturach RGO oraz jej wpływy rzeczowe i finansowe*. Podobne zastrzeżenia wzbudza również tytuł trzeciego podrozdziału: *Udział ziemiaństwa w pracach delegatur (w tym rolników)*. Pojęcia „ziemiaństwo” i rolnicy nie są równoznaczne. Owszem – polscy ziemianie zajmowali się także produkcją rolną, ale ich aktywność gospodarcza wykraczała poza ten obszar gospodarki. Byli również przedsiębiorcami przemysłowymi, prowadzili działalność handlową i finansową. Podobnie też rolnicy, czy producenci rolni – część z nich wywodziła się ze środowisk ziemiańskich, ale nie całą grupę stanowili po prostu chłopcy. Zdaniem recenzenta właściwszym ujęciem dla podrozdziału trzeciego byłoby: *Udział ziemiaństwa i rolników w pracach delegatur*.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Utworzenie Rady Głównej Opiekuńczej na terenie dystryktu warszawskiego* omawia jej administracyjno-terytorialne ramy funkcjonowania, a więc utworzenie Generalnego Gubernatorstwa i jego podział na dystrykty, ze szczególnym uwzględnieniem podziału dystryktu warszawskiego. Obszerniej przedstawiono zagadnienie wysiedleń Polaków z obszaru Kraju Warty. Stali się oni podopiecznymi Rady Głównej. W wykazach tabelarycznych przedstawiono socjologiczną analizę osób wysiedlonych i uchodźców w powiecie grójeckim z uwzględnieniem struktury wiekowej, miejsca pochodzenia oraz ogólnego zakresu uzyskanej przez nich pomocy. Zakres pomocy udzielanej przez

poszczególne Pol.KO dystryktu warszawskiego zaprezentowano w osobnym wykazie. Takie syntetyzujące ujęcie jest bardziej przejrzyste i umożliwia czytelnikowi szybką orientację w geograficznym i ilościowym zakresie udzielania wsparcia podopiecznym. Autor szczegółowo omówił działalność opiekuńczą przed powstaniem RGO, a więc funkcjonowanie Polskiego Czerwonego Krzyża, Komitetu Samopomocy Społecznej, Gminnego Komitetu Rozdzielczego w Podłężu, Komitetu Miejskiego w Stoczku, Komitetu Obywatelskiego w Warce i in. W podrozdziale trzecim zaprezentował powołanie, skład osobowy i główne problemy w działalności Pol.KO w Garwolinie, Grójcu, Łowiczu, Mińsku Maz., Ostrowa Maz., Siedlcach, Skierniewicach, Sochaczewie, Sokołowie. W kolejnym, czwartym podrozdziale ukazano sylwetki referentów organizacyjnych w poszczególnych powiatach dystryktu warszawskiego, a w następnych – piątym i szóstym strukturę składu oraz organizację delegatur terenowych.

W rozdziale drugim (*Rzeczywistość okupacyjna a RGO*) zreferowano udział najbardziej reprezentatywnych grup społecznych w RGO. W podrozdziale pierwszym omówiono wkład kadry urzędniczej. Autor na podstawie materiałów źródłowych dokonał żmudnej i szczegółowej analizy, której wyniki przedstawił w osobnej tabeli (nr 8, s. 94) uwzględniającej liczebność urzędników samorządowych pracujących w Radzie oraz zajmowanych przez nich stanowisk służbowych. W podobny sposób przedstawiono też udział osób duchownych. W tabeli nr 9 (s. 108) ujęto liczebną skalę ich zaangażowania w poszczególnych Komitetach powiatowych oraz pełnionych przez nich funkcji. W podrozdziale trzecim analogicznie zaprezentowano liczebną skalę udziału ziemiaństwa i szerzej – producentów rolnych, syntetycznie ilustrując to w tabeli nr 10 (s. 123-124). Podobnie uczyniono to w podrozdziale czwartym w odniesieniu do nauczycieli (tabela nr 11, s. 137).

Ciągłość narracji w tychże podrozdziałach została rozbita przez zamieszczone na stronach 85-94, 100-108, 114-123, 128-137 imienne wykazy pracujących w powiatowych strukturach RGO przedstawicieli poszczególnych grup społecznych i zawodowych. Zawarte w nich informacje są oczywiście bardzo ważne, a wartość niepodważalna, ale mogły one być ujęte w formie aneksów. Nasuwa się też pytanie:

Czy w strukturach tych byli nieobecni przedstawiciele innych środowisk i grup zawodowych (np. lekarze, felczerzy, farmaceuci, rzemieślnicy, kadra techniczna, robotnicy)? Zabrakło też w podsumowaniu wniosków dotyczących na przykład proporcji udziału pracowników uwzględnionych zbiorowości społecznych.

Władze okupacyjne nie zlikwidowały istniejących na terytorium Generalnego Gubernatorstwa spółdzielni handlowych i produkcyjnych. Zostały one wprawdzie poddane drobiazgowemu nadzorowi sprawowanemu przez komisarzy niemieckich, a ich zyski w wysokości 40% odprowadzono na rzecz specjalnego funduszu centralnego, stały się też one instrumentem ściągania kontyngentów rolnych, niemniej jednak były przez okupanta tolerowane. W podrozdziale piątym swojej rozprawy mgr Piotr Anczewski ukazał skalę udziału pracowników spółdzielczych i reprezentowanych przez nich instytucji w strukturach RGO w powiatach garwolińskim, grójeckim, ostrowskim, siedleckim, sochaczewskim. Prawdopodobnie ze względu na braki w materiale źródłowym narracja nie objęła jednak pozostałych powiatów dystryktu warszawskiego.

W ostatnim podrozdziale - zatytułowanym *Źródła wpływów pieniężnych, żywności i produktów* - przedstawiono bazę materialną pozyskiwaną przez RGO od donatorów. Ich podstawą były subwencje władz okupacyjnych, subwencje uzyskiwane od samorządów, donacje lokalnych wspólnot, dochody własne Komitetów (np. ze sprzedaży tzw. „Mareczek”, kolekty, zbiórki produktów i in.). Autor zilustrował swoją narrację danymi liczbowymi dochodów pozyskiwanych przez Pol.KO w Siedlcach w okresie od lipca 19341 r. do maja 1944 r. ujętymi w tabeli nr 12 (s. 151). Zawiera ona jednak wyłącznie wykaz środków pozyskiwanych legalnie, ma więc charakter orientacyjny, szacunkowy i reprezentatywny.

Trzeci rozdział recenzowanej rozprawy poświęcony został różnym formom pomocy realizowanej przez Radę Główną Opiekuńczą. W sposób bardzo fragmentaryczny, reprezentatywny i wrywkowy ukazano pomoc finansową i materialną, ujmując ją w formie tabel ilustrujących wydatki Pol.KO w Siedlcach w okresie od grudnia 1942 r. do maja 1944 r. (tabela 13, s. 154), zapomogi pieniężne i rzeczowe Pol.KO w Ostrowie Maz. w okresie 1942-1944 (tabele 14 i 15, s. 154-156). W

tekście pominięto zupełnie ten rodzaj pomocy w innych powiatach. Autor zaznaczył to wprost stwierdzając: *Nie jest możliwe zaprezentowanie szczegółowego rozdaownictwa prowadzonego przez komitety i delegatury. Było to wynikiem konieczności ukrycia części dochodów, ich źródeł a przede wszystkim celów przeznaczenia produktów przed władzami okupacyjnymi* (s. 153).

W drugim podrozdziale omówiono natomiast akcje pomocowe realizowane wobec dzieci, prowadzone w dystrykcie warszawskim świetlice, a także organizowane kolonie i półkolonie. Przedstawione informacje mają charakter kompleksowy. Zostały też syntetycznie ujęte w formie obszernych tabel sprawozdawczych (tabele 16, 17, 18).

Wiele miejsca poświęcono też akcjom dożywiania prowadzonym przez RGO w formie kuchni ludowych, kuchni samowystarczalnych i punktów dożywiania. Omówiono problemy związane z ich organizacją i uruchomieniem, a także dokonano drobiazgowego ich identyfikacji (w przypadku kuchni ludowych) oraz liczby wydawanych posiłków. Bogaty materiał empiryczny znalazł się również w części poświęconej 245 punktom dożywiania funkcjonujących w dystrykcie warszawskim.

Warunki wojenne i okupacyjne kreowały poważny problem społeczny jakim było sieroctwo. Istniejące przed wojną ośrodki wychowawczo-opiekuńcze nie posiadały wystarczającego zaplecza i środków, ażeby sprostać narastającym wyzwaniom. Niejednokrotnie były też likwidowane, a dorastająca młodzież wywożona do pracy w głąb Rzeszy. Tym większe znaczenie posiadały działania podejmowane przez RGO w zakresie prowadzenia tego rodzaju ośrodków - sierocińców i internatów dla dzieci. W recenzowanej dysertacji została ona omówiona w podrozdziale czwartym, w którym drobiazgowo wyszczególniono istniejące na omawianym obszarze 36 sierocińce i internaty. Kolejnym problemem podjętym przez mgra Piotra Anczewskiego były domy opieki, schroniska dla wysiedlonych, inwalidów wojennych, przytułki dla starców i kalek, a także omówione w osobnym podrozdziale ośrodki opieki medycznej. Zgromadzone informacje opracowane na podstawie sprawozdań poszczególnych terenowych agent

RGO odsłaniają olbrzymią rolę, jaką pełni ta instytucja w warunkach okupacyjnych, dotychczas nieznaną w takich szczegółowym zakresie.

III. Ocena pracy pod względem warsztatowym i językowym

Bardzo wysoko należy ocenić styl narracji omawianej dysertacji doktorskiej oraz jej walory językowe. Znajdują się w niej wprowadzicie pewne usterki interpunkcyjne, ale są one nieliczne biorąc pod uwagę objętość całej pracy. Niektóre odsyłacze zawierają niepełne informacje bibliograficzne – np. brakuje tytułów akt archiwalnych (podano tylko sygnatury) oraz numeracji stron lub kart.

IV. Ocena pracy pod względem wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu

Doktorant przeprowadził kwerendę w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowym w Warszawie. Wykorzystał też zbiory Zakładu Życia Społecznego oraz Zakładu Zbiorów Ikonograficznych Biblioteki Narodowej, a także sześć pozycji o charakterze wspomnieniowym oraz kilka publikacji źródłowych.

W Wykazie bibliograficznym zamieścił ponad 120 publikacji oraz 43 artykułów zamieszczonych w internecie. Pewne zastrzeżenia budzić może układ bibliografii z podziałem na opracowania i artykuły, które przecież też są opracowaniami naukowymi i można je było zintegrować w jednej części. W wykazie źródeł archiwalnych znalazły się nazwy archiwów i zespołów archiwalnych oraz sygnatury akt, ale nie podano ich tytułów, stąd też czytelnik nie jest w stanie ustalić z jakich w istocie materiałów Doktorant korzystał. Opisy bibliograficzne sporządzone zostały też w sposób odbiegający od przyjętych powszechnie zasad. Podano w nich imiona autorów przed nazwiskami, co utrudnia nieco lekturę bibliografii.

V. Ocena osiągniętych przez doktoranta efektów kształcenia

Lektura przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej pozwala stwierdzić, że jej Autor posiada zaawansowaną wiedzę szczegółową w zakresie prowadzonych badań, a także wiedzę ogólną uwzględniającą najnowsze osiągnięcia naukowe.

Sposób sporządzenia dokumentacji naukowej oraz zastosowanie szerokiego spektrum metod badawczych (w tym – oprócz klasycznych metod używanych w dyscyplinach humanistycznych – metod statystycznych, jak na przykład przy analizie źródeł z zakresu sprawozdawczości) wskazuje na bardzo dobrą znajomość metodologii historii. Wykazał się też niezależnością i krytycyzmem wobec dorobku naukowego, analizy, syntezy i oceny oraz formułowania sądów na temat problematyki badawczej w zakresie nauk historycznych. Jest autorem kilku publikacji naukowych dotyczących działalności księżnej Izabeli Radziwiłłowej oraz funkcjonowania delegatury Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Kałuszynie oraz kuchni ludowych prowadzonych w dystrykcie warszawskim. Świadczy to o wypracowanej umiejętności wprowadzenia do obiegu naukowego nowych treści oraz kompetencji Autora w zakresie prowadzenia samodzielnej pracy naukowej.

VI. Konkluzja

Oceniana rozprawa doktorska posiada charakter nowatorski, jest źródłem wielu cennych informacji nieznanymi dotychczas w literaturze przedmiotu. Stanowi przede wszystkim całościowe i wyczerpujące opracowanie działalności Rady Głównej Opiekuńczej w dystrykcie warszawskim. Spełnia wszystkie wymogi ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie mgr Piotra Anczewskiego do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Ks. prof. UKSW dr hab. Waldemar Gliński